

YETUKLIK DAVRIDA SHAXSNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Boynazarova Gulbahor O'ktam qizi

Farg'ona viloyati Farg'ona shahar

9-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada yetuklik davrining ikkinchi bosqichida shaxsning psixologik xususiyatlari, emotsional barqarorlik, ijtimoiy faollik va kasbiy yetuklik jarayonlari yoritiladi. Ushbu davr inson shaxsining to'liq shakllanishi va hayotiy tajribaning mustahkamlanishi bilan xarakterlanadi.

Kalit so'zlar: yetuklik davri, shaxs, psixologiya, emotsional barqarorlik, kasbiy rivojlanish, ijtimoiy faollik, motivatsiya, hayotiy tajriba.

KIRISH

Yetuklik davri inson hayotining eng barqaror va tajribaga boy bosqichlaridan biri hisoblanadi. Yetuklikning ikkinchi bosqichi odatda 35–60 yosh oralig'ini qamrab olib, bu davrda shaxsning psixologik rivojlanishi yanada barqarorlashadi.

Bu bosqichda insonning emotsional holati nisbatan barqaror bo'ladi. Hayotiy tajriba ortgani sababli u stressli vaziyatlarni oldingi davrlarga nisbatan yaxshiroq boshqaradi. Tuyg'ularni nazorat qilish va vaziyatni real baholash qobiliyati rivojlanadi.

Shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi yetuklik davrida ancha yuqori bo'ladi. Inson o'z kasbiy va hayotiy tajribasiga tayangan holda mustaqil qaror qabul qiladi. Bu esa uning ijtimoiy faolligini oshiradi.

Kasbiy faoliyat bu davrda muhim o'rin tutadi. Ko'pchilik insonlar o'z kasbida yetuklikka erishadi, tajriba to'playdi va jamiyatda barqaror o'rin egallaydi. Shu bilan birga, ayrimlarda kasbiy charchoq yoki motivatsiya pasayishi ham kuzatilishi mumkin.

Yetuklik davrida ijtimoiy munosabatlar ham kengayadi. Shaxs oilada, ishda va jamiyatda muhim rol o'ynaydi. Mas'uliyat hissi kuchayadi, ayniqsa oila oldidagi vazifalar ustuvor bo'ladi. Psixologik jihatdan bu davrda hayotga real baho berish kuchayadi. Inson

o‘z yutuq va kamchiliklarini tahlil qiladi, kelajak rejalari esa ancha aniq va barqaror bo‘ladi.

Shu bilan birga, ayrim psixologik muammolar ham uchrashi mumkin. O‘rta yosh inqirozi, emotsional charchoq yoki hayotiy maqsadlarni qayta ko‘rib chiqish ehtiyoji paydo bo‘ladi.

Yetuklik davrida shaxsiy rivojlanish uchun o‘z ustida ishlash muhim hisoblanadi. Ijobiy fikrlash, sog‘lom turmush tarzi va ijtimoiy faollik psixologik barqarorlikni ta‘minlaydi. Yetuklik davri 36–55 (60) yoshlardagi erkak va ayollarni o‘z ichiga oladi. Mazkur davrda ijodiy faoliyatni qaytadan baholashda o‘z ifodasini topuvchi yangi xislat namoyon bo‘ladi. Ular shu kungacha mehnat faoliyatida miqdor ketidan quvib yurgan bo‘lsalar, endi mehnat mahsulining sifati ustida bosh qotira boshlaydilar. Oilaviy turmushga, ijtimoiy hayotga, yashashning maqsadiga, inson qadr- qimmatiga, tevarakatofga, o‘zlariga va boshqa odamlarga yangi mezon bilan qaray boshlaydilar. Turmushning ikirchikirlari, ijtimoiy hodisalarga vazmin, sabr- toqat bilan hayot tajribasiga suyangan holda munosabatda bo‘ladilar, har bir narsaning nozik tomoni yoki yomon oqibati haqida o‘z fikrlarini bildiradilar. Hayotda qo‘ldan boy bergan imkoniyatlari, xato va kamchiliklari ularda yetti o‘lchab, bir kes qabilida ish tutish tuyg‘usini vujudga keltiradi. Shuning uchun ular umrning biror daqiqasi behuda o‘tishiga achinadilar, yoshlik yillarida yo‘qotganlarini aql-zakovat, donishmandlik bilan to‘ldirishga intiladilar.

Yetuklik davrining ikkinchi bosqichida qarilik alomatlari ko‘proq o‘rin egallay boradi, uning boshlanish nuqtasi 45–50 yoshlardir. Lekin odamlarning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra bu, chegara turlicha, masalan, bu bir kishida 60 yoshda, boshqa birida esa 70 yoshda bo‘lishi mumkin. Shu sabablityosh davrining chegaralari faqat shartli belgilanadi. Bu omil odamlar yashayotgan oila muhitiga, tarixiy-ijtimoiy shart-sharoitga, jug‘rofiy iqlim va hokazolarga ham bog‘liqdir. Mazkur yosh davrining o‘zgaruvchanligini insonning biologik, ijtimoiy va tarbiyaviy omillari (irsiy alomat, ijtimoiy muhit, uzluksiz tarbiyaviy ta‘sir) belgilaydi. Yu.N.Kulyutkin bir xil yosh davridagi odamlarda har xil jarayonlar, holatlar, xossalar, xususiyatlarning o‘sishi, o‘zgarishi baravar emas, balki ularning birovda oldin xotira, keyin tafakkur, boshqa birovda, aksincha, rivojlanishini, bir

psixik jarayonning zaiflashuvi, ikkinchisini jadal sur'at bilan o'zlashtirishini uqtiradi. Shaxsning o'z ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga intilishi faoliyatning barcha turlarida ma'naviy va ruhiy jihatdan o'zini anglashini yanada takomillashtiradi. Yetuklik davridagi erkak va ayollarning o'zligini anglashdagi "Men" uch xil ko'rishdan ifodalanadi: "Men" ko'pincha "Men – obraz" shaklida o'zi tomonidan talqin qilinadi. Shaxsning "Men – obrazi": 1) retrospektiv "Men"dan iborat bo'lib, o'tmishdagi o'zligini aks ettiradi; 2) aktual "Men" sifatida tasavvur etilib, o'zining hozirgi davrini ifodalaydi; 3) ideal "Men" obrazi esa yaqin kelajakda o'zining qanday tasavvur qilish tuyg'usi bilan bog'liq holda yaratiladi.

Shuning uchun o'z imkoniyatlarini hayotda to'la safarbar qilish istagi ijtimoiy turmushning barcha jabhalarida o'zining o'tmish obrazini hozirgisi bilan solishtirib, shaxsiy ideal modelini vujudga keltiradi, shaxs mazkur modelga asoslanib, turmush rejalarini, xatti-harakat maqsadini, usul va vositalarini tanlay boshlaydi. Insonning o'tmishidan hozirgi kunga, hozirgi kundan kelajakka intilishi o'zini anglashning bosh mezonini hisoblanadi.

O'zligini anglashning boshqa mezonlari ham mavjud bo'lib, ular o'zini o'zi baholash, nazorat qilish, tekshirish, qo'lga olish, o'ziga buyruq berish kabilarda aks etadi. O'zini anglash ko'pincha, o'ziga boshqa kishilar:

- a) yoshi ulug' odamlar;
- b) tengdoshlari;

v) o'zidan kichik odamlar nuqtai nazaridan qarashda ko'rinadi. Mazkur yosh davridagi odamlarning ko'rish maydonini o'rgangan L.N.Kuleshova va M.D.Aleksandrovalar 36–50 yoshli erkaklarda ko'rish chegarasi quyidagicha ekanini aniqlaganlar: normadan ortiq 4 foiz, normada 53 foiz, qolganlari normadan kam. Yu.N.Kulyutkin 36–40 yoshli sinaluvchilarda diqqat, xotira, tafakkurning 0–130 gacha shkalada 94,8; 93,7; 99,0 birliklarga ega ekanligini isbotlab berdi. B.G.Ananayev esa mazkur yoshdagilarda shaklni idrok qilishni binokulyar va monokulyar yo'llarida muayyan darajada tafovutlar yuzaga kelishini aytadi. Qator

olimlar (Klapared, Mayls, Bellis, Filip) mazkur yoshdagilarning tovush va yorug'likdan ta'sirlanish vaqti o'zgarishini o'rganganlar. Olingan ma'lumotlar amaliy ahamiyatga ega bo'lib, o'z qimmatini hozirgacha saqlab kelmoqda. Fulds, Raven, Pako kabi tadqiqotchilar intellektning mantiqiy qobiliyatini tekshirib, 30 yoshda 96, 40 yoshda 87, 50 yoshda 80, 60 yoshda esa 75 foiz bo'lishini aniqlaganlar.

Ularning ijtimoiy faoliyatga kirish xususiyatini faollik nuqtai nazaridan o'rgangan V.Shevchuk 35 yoshidagi odamlarning 6,2 foizi bu faoliyatda qatnashish istagini bildirsa, 40 yoshda 2,2 foizi qatnashishni xohlaydi, 2,8 foizi esa undan chiqishga qaror qiladi. Ahvol shunday davom etadi.

3.F.Esareva oliy maktab o'qituvchilarining ijodiy faoliyati xususiyatlarini o'rganib, doktorlik ishlarini yoqlashni matematiklar 33, psixologlar 46, filologlar 46, tarixchilar 47, fiziklar 37, biologlar 40 yoshda amalga oshirishini aniqlagan. Umuman yetuklik davrining ikkinchi bosqichiga mansub kishilar bir tomondan, butun imkoniyatini mehnat va ijtimoiy faoliyatlarga bag'ishlagani bilan, ikkinchi tomondan, ijtimoiy faolliklari susayib borishi bilan farqlanadi. Chunki insonning keksayishi ham quvonchli, ham o'kinchli damlarga, kechinmalarga, his-tuyg'ularga seroblighi bilan boshqa yosh davrdagi odamlardan ajralib turadi.

Hotirjam dam olish istagi bilan ijtimoiy faoliyatdan uzoqlashish tuyg'usi o'rtasida inqiroz vujudga keladi. Qanday qarorga kelish, ya'ni mehnat jamoasi bilan aloqani uzmaslik yoki mutlaqo ijtimoiy faoliyatdan chetlashish muayyan holatlardagi motivlar kurashiga bog'liqdir. Hozirgi zamon kishilarining o'rtacha umr ko'rishi XX asr boshlaridagiga nisbatan qariyb bir yarim – ikki marta uzayganligi, yetuklik davridagi erkak va ayollarning jismoniy baquvvatligi, ma'naviyati va ruhiyati tetikligi ijtimoiy faollikni susaytirish haqida so'z bo'lishi mumkin emasligini ko'rsatmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yetuklik davrining ikkinchi bosqichida shaxs psixologik jihatdan barqaror, tajribali va mas'uliyatli bo'lib shakllanadi. Bu davr inson hayotining eng samarali va mazmunli bosqichlaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘IXATI:

1. A.V Petrovskiy taxririda. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya. Moskva 1979y.
2. Umumiy psixologiya, yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya kursi. Moskva 1982 y.
3. V.A Kruteskiy. Pedagogik psixologiya asoslari Toshkent 1976 y.
4. V.A Kruteskiy. O‘quvchilarning ta’lim va tarbiyasi psixologiyasi 1976 y.
5. M. G Davletshin taxririda. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya Tosh. 1974 y.
6. Ziyonet